

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 124 2003

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2004 och för recensioner 1 september 2004.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-21-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

sats ("A propos du théâtre anglais en Allemagne: l'auteur inconnu des Comédies de tragédies anglaises de 1620") i Baldenspergers *Revue de littérature comparée*.

Det avslutande bidraget i *Videnskab og national opdragelse* är en nära 90-sidig uppsats av Per Erik Ljung om metodutveckling, litteraturuppfattning och målsättningar i nordisk litteraturhistorieskrivning efter 1945 ("Litteraturhistoria efter andra världskriget – några tendenser", s. 617–705).

Ur rent dispositionell synpunkt gör studien bitvis ett litet oroligt intryck. Iakttagelser, synpunkter och hypoteser trängs på sidorna, övergångarna blir ibland väl abrupta, och det är inte alltid lätt att urskilja huvudlinjen i den informationstätta framställningen.

De problem Ljung tar upp är emellertid centrala, han kan redovisa konsekvensrika resultat rörande sambandet mellan nykritik och modernism, textanalytisk praktik och metodutveckling i nordisk litteraturforskning under perioden. På åtminstone en punkt har jag emellertid en annan uppfattning än Ljung.

Man kan av Ljungs framställning få intrycket, att nykritiken bröt igenom definitivt och på bred front i Sverige mot slutet av 1940-talet. Detta är knappast riktigt, i varje fall inte vad gäller forskning och akademiskt litteraturstudium. Det fanns helt enkelt inte någon enskild ämnesföreträdare eller tongivande forskare som omfattade nykritikens grundläggande idéer: personlighetsdoktrinen, föreställningen om den autonoma texten, strukturbegreppet, stratumteorin, uppfattningen om det litterära konstverkets speciella ontologiska status. Nykritiken fick aldrig någon stark position inom svensk forskning och akademisk undervisning. Riktningen hade mycket mäktiga och talföra motståndare på universiteten: Victor Svanberg m.fl., senare Gunnar Brandell och andra.

Ljung är väl medveten om att dikttolkningarna i *Lyrisk tidspegel* (1947) i vissa hänseenden skiljer sig från nykritisk teori och analyspraxis, men han verkar inte tillmäta detta faktum någon större betydelse. Det är ganska missvisande att som Ljung gör tala om "den nykritiska tolkningsantologin *Lyrisk tidspegel*" (s. 645) eller om "nykritikerna i *Lyrisk tidspegel*" (s. 642). Varken Gunnar Tideström, Gunnar Svanfeldt, Erik Hörnström eller Carl-Erik af Geijerstam gjorde anspråk på att vara, eller var, "nykritiker".

Gunnar Tideström – den ledande akademiske introduktören av New Criticism i Sverige – uppskattade visserligen en del nykritiska idéer och textanalytiska grepp, men kan närmast sägas vara fullföljare av en fransk *explication de texte*-tradition. Det är karakteristiskt, att Tideström utpekar just fransk *explication de texte* som oöverträffad metodisk förebild, då han i en artikel från sommaren 1945 diskuterar hur den moderna lyrikens konstnärliga värden ska kunna förmedlas i litteraturundervisningen: "Endast *explication de texte*-metoden skänker ett intryck av hur outtömligt innehållsrikt det stora konstverket är. Och hur fulländat det är: så, att inte ett ord, inte en nyans kan ändras. Endast den dikt, som tål en sådan analys, är ett fulländat konstverk" (Tideström, "Något om metoderna vid undervisningen i modern lyrik", *Årsskrift för Modersmålläroverens förbundet* 1945, s. 55).

Bengt Landgren

Peter Luthersson, *Svensk litterär modernism. En stridsstudie*. Atlantis. Stockholm 2002.

Peter Luthersson har försett sin nya bok om svensk modernism med den i förstone kanske en aning förbryllande underrubriken "stridsstudie". Den har en dubbel syftning: dels handlar boken i stor utsträckning om strider, litterära fejder, dels söker Luthersson själv strid med vad han ser som schablonartade uppfattningar om den svenska modernismen.

Framställningen är disponerad i åtta kapitel eller huvudavsnitt. Det första kallas "1946. Cementering". Här kastas läsaren in i debatten om Torgny Greitz' och Lars Gyllenstens *Camera obscura* hösten 1946. Den listige litteraturstrategen Karl Vennberg utnyttjade enligt Lutherssons historieskrivning med diabolisk skicklighet denna debatt för att liera sig med bl.a. Gerard Bonnier: för både Bonniers förlag och 40-talisternas generalstabschef gällde det att snabbt minimera skadan med *Camera obscura*. Angreppet på 40-talisterna förvanskades fermt till ett angrepp på modernismen, 40-talism och modernism blev synonyma begrepp och Vennberg – "anföraren, uttolkaren, språkröret" – kunde befästa sina positioner. Traditionalister som Selander, Österling och Karl Ragnar Gierow teg, "lät sig 'gravsättas' under största möjliga tystnad" (Luthersson, s. 22). T.o.m. konkurrenten Artur Lundkvist kunde nu

ges en näsknäpp av den självmedvetne Vennberg; den med parodin angripna 40-talistgruppen framstod som segrare: "Fyrtiotalisterna gick inte försvagade utan stärkta ur rabaldret kring *Camera obscura*, och ingen verkade nu på allvar vilja ifrågasätta att det var de som företrädde modernismen i Sverige, att det var de som var modernisterna", skriver Luthersson (s. 35).

I nästa avsnitt tillgriper Luthersson en flashback och erinrar om några tidigare attacker i parodins form på den diktning som kallats modernistisk. I centrum ställs Bertil Gripenbergs (under pseudonymen Åke Erikson) 1925 utgivna diktsamling *Den hemliga glöden*. Gripenbergs parodi erbjuder, menar Luthersson (s. 57 f.), "en annan utgångspunkt" för diskussionen av modernismen än *Camera obscura*. I *Den hemliga glöden* är det inte i första hand fråga om stilparodier, pseudo-modernistiska excesser i pretentiös obegriplighet; här är det väsentliga i stället en innehålls- och erfarenhetskategori: erfarenheten av en kaotisk samtid, storstadslivet, den nya tekniken, mänsklig materialism och girighet.

Genom ännu ett klipp tillbaka i tiden är vi framme vid 1913, året för Pär Lagerkvists strids- och programskrift *Ordkonst och bildkonst*. "1913. Etablering" kallar Luthersson detta tredje avsnitt. Här ställs frågan "i vilken betydelse Pär Lagerkvist över huvud taget var modernist" (s. 62).

Lagerkvist är en av de största bovarna i det kriminaldrama Lutherssons bok beskriver: vad Lagerkvist tillsammans med August Brunius gjorde var att desarmera modernismen genom att få den att framstå som en ofarlig, kultiverad, rent estetisk företeelse, enbart en samling nya stilgrepp; den modernistiska konsten som förvandlande kraft och revolutionära idéer förpassades till garderoben. Med denna fräcka kupp lyckades Lagerkvist lura de samtida kritikerna med Fredrik Böök i spetsen. Och därefter har de svenska litteraturhistorikerna gått i samma fälla, vindicerar Luthersson: "Efter hand togs föreställningen upp även av litteraturforskarna. Modernismen blev en företeelse som ankom formspråket, inte formspråket relaterat till ett vidare syfte utan formspråket i suverän isolering, i självtillräcklig avskildhet, som ett mål i sig" (s. 65 f.).

Särskilt Ingemar Algulins 1969 i doktorsavhandlingen *Tradition och modernism* lancerade modernismdefinition blir här föremål för Lutherssons kritik, men kritiken har, väl att märka, en generell syftning: den riktas, såvitt jag kan för-

stå, mot flertalet svenska modernismforskare. Till de vilseförda, vilkas namn ändå förtjänar nämnas, hör Erik Hjalmar Linder, Ebba Witt-Brattström och Sara Danius: andra avrättas kollektivt och anonymt på några rader.

Därpå följer i Lutherssons bok en detaljspäckad genomgång av svensk modernismdebatt från 10-talet och 20-talet och framåt. Materialet är huvudsakligen hämtat från Svenska Dagbladet, men också andra tidningar och tidskrifter dras in i diskussionen. Inte endast den lyriska modernismen utan även teater och bildkonst kommenteras. I en intressant, kanske litet oväntad exkurs (s. 184 ff.) utreds receptionen av Oswald Spenglers *Der Untergang des Abendlandes* (1918–22).

Vidare uppmärksammas i hög grad den finlandssvenska modernismen och dess förhållande till den svenska. Luthersson understryker skillnaden mellan Edith Södergrans modernism ("Södergran hade på svenska språket introducerat ett röstläge representativt för kontinental modernism") och modernismen som esteticism, "ren formsak" (s. 260) hos Pär Lagerkvist; med gillande citeras Södergrans föraktfulla omdöme om Lagerkvist: "Sådana som han *vanhelga* konstens tempel" (s. 255 f.).

Om i Lutherssons bok skurkarna, förfälskarna, epigonerna, som sent ikläder sig modernismens "avlagda gängkläder" (s. 320) heter Pär Lagerkvist, Karl Vennberg och Erik Lindegren, är Ola Hansson, den unge Bertil Malmberg, Ivar Conradson och Karl Ragnar Gierow hjältarna. Det är de, som verkligen är "samtida med sin samtid" (s. 271 ff.), sanna modernister bland de europeiska modernisterna, i det efterblivna Sverige. Även ur rent estetisk synpunkt representerar de sistnämnda diktning en insats på en helt annan nivå än 40-talisternas: "Lindegrens cigarettuffar i *mannen utan väg* uthärdar inte en jämförelse med ett originellt och intellektuellt och moraliskt lödigt verk som Gierows *1914–1918 in memoriam*, fastslår Luthersson i slutkapitlet (s. 333).

Mot det i svensk litteraturforskning enligt honom förhärskande, formellt orienterade modernismbegreppet ställer Luthersson sin egen innehållsligt och kvalitativt inriktade modernismbestämning, som utgår från kriterierna individualism och originalitet. Redan i doktorsavhandlingen från 1986 talar Luthersson om individualitetsprincipen, i kombination med "bejakandet av nyhetens och originalitetens värderingskategorier" som det konstitutiva för modernismen

(*Modernism och individualitet. En studie i den litterära modernismens kvalitativa egenart*, 1986, s. 386). Det är samma modernismbegrepp han laborerar med i sin nya bok.

Luthersson slår alltså i *Svensk litterär modernism* åt två håll: dels mot Lagerkvist och hans efterföljare i svensk modernism (särskilt då 40-talisterna) – som är ”modernister” bara i formellt hänseende och som är för sena och epigonartade för att kunna svara mot individualitets- och originalitetskriterierna – dels mot de svenska modernismforskarna, som ensidigt tillämpat ett rent formalistiskt modernismbegrepp i ”en svärm av mer eller mindre skickliga och meningsfulla doktorsavhandlingar och specialstudier” (s. 330 f.).

Även om man alls inte delar värderingarna av exempelvis Vennbergs och Lindgrens lyrik måste man erkänna att Luthersson är frisk och frejdig i sin polemik. Det är ett nöje att läsa hans skarpt och spänstigt formulerade bok. Undersökningen bygger på en genomgång av ett stort och höginressant pressmaterial och de problem som diskuteras med kunnskap och engagemang är av central betydelse i svensk litteraturvetenskap.

Luthersson kan säkert ha rätt i, att flera kvaliteter i Ola Hanssons och Karl Ragnar Gierows diktning inte tillräckligt beaktats i litteraturhistorieskrivningen. Det ligger också mycket i iakttagelsen, att svenska litteraturhistorici i flera fall (av pedagogiska ambitioner och/eller p.g.a. materialsituationen) kommit att tillämpa en alltför lojal och sympatiserande hermeneutik, tenderat att ansluta sig till och reproducera 40-talisternas självförståelse.

Jag har emellertid också invändningar mot Lutherssons framställning.

För det första tycker jag hans nära nog generella förkastelsedom över svensk modernismforskning är alltför grov och svepande.

Ingemar Algulins av Luthersson hårt angräpnade modernismdefinition i *Tradition och modernism* (1969, s. 16 ff.) uppfattar jag som stipulativ, som ett helt legitimt försök att bringa reda i en ganska förvirrad diskussion samt att ange utgångspunkten för och begränsningen i den egna analysen. Vidare anser jag inte att den svenska modernismforskningen generellt sett skulle vara så ensidigt och enögt fixerad vid en rent formalistisk modernismuppfattning som Luthersson hävdar. Varken Erik Hjalmar Linders eller Gunnar Brandells handboksframställningar svarar mot en sådan karakteristik. Kjell Espmark uppehåller sig i

sin doktorsavhandling om Artur Lundkvist 1964 i hög grad vid de innehållsliga och kvalitativa aspekterna på Lundkvists och fem ungas modernism: denna modernisms karaktär av ”revolt och förnyelse”, frihetslidelsen, sampelet mellan livets revolution och konstens, den dionysiska livsextasen (*Livsdyrkaren Artur Lundkvist*, s. 13–60 et passim); här är det på intet sätt fråga om en modernism i endast rent formell mening. Ogärna önskar jag tala i egen sak, men jag vill i detta sammanhang ändå stillsamt erinra om att jag i min Ekelöfavhandling 1971 kraftigt betonar de innehållsliga, kvalitativa och ideologiska inslagen i den unge Ekelöfs modernism: det kraftiga avståndstagandet från ”estetisismen”, kravet på en radikal förändring av de samhälleliga livsbetingelserna, programmet för en total individuell och kollektiv frigörelseprocess, etc. (*Ensamheten, döden och drömmarna*, s. 94–136 et passim). På vad sätt kan jag här sägas företräda en formalistisk modernismuppfattning?

Jag menar att Luthersson gör det alltför lätt för sig i sin polemik mot tidigare forskning och att hans argumentation i denna polemik inte är övertygande.

Med Lutherssons ortodoxa och rigida tillämpning av sitt modernismbegrepp exkluderas större delen av den rikssvenska och en hel del av den finlandssvenska modernismen. Det må vara. Med hans modernismbegrepp blir, vidare, gränsdragningen mellan t.ex. modernism och romantik problematisk. Det må kanske också vara: hur man än ser på saken har modernismen sina rötter i romantiken.

Härtill kan knytas en reflexion beträffande själva modernismbegreppets art.

Det finns som bekant, försiktigt uttryckt, ett stort antal modernismdefinitioner: stipulativa, programmatiska, nominella, essentialistiska. Lutherssons begreppsbestämning är av den sistnämnda typen: den gör anspråk på att ange modernismens kvalitativa egenart, dess kärna eller väsen.

Själv har jag funnit det besvärligt att arbeta med begreppsdefinitioner av detta slag och begränsat mig till de vetenskapligt mera lätthanterliga programmatiska och nominella definitionerna; med ”modernism” förstår jag således sådana riktningar och författarskap som framträtt med anspråk på att vara ”modernistiska” eller som i litteraturhistorieskrivningen vanligen klassificerats som ”modernistiska”. Här kan man dra en parallell till statsvetenskapens användning av no-

toriskt svårhanterliga begrepp som "parlamentarism" och "demokrati".

För en äldre generation av statsvetenskapliga forskare var det naturligt att söka utröna och fastställa t.ex. det parlamentariska styrelseskicketens egentliga innebörd eller väsen, vad parlamentarismen "egentligen" är eller bör vara. Men när en forskare som Carl Arvid Hessler i en festskriftsuppsats (i *Studier tillägnade Fredrik Lagerroth*, 1950) diskuterar parlamentarismen tillgriper han en praktisk, nominell definition: "parlamentarism" är vad de politiska tänkarna brukat lägga in i ordet. Och på liknande sätt förfar Herbert Tingsten, när han i *Demokratiens problem* (1945, ny uppl. 1961) behandlar demokratibegreppet; dvs. han inriktar sin begreppsanalys på hur ordet de facto använts i politisk filosofi och debatt: frågan om demokratiens egentliga väsen, dess djupaste innebörd, vad demokrati "egentligen" är, lämnar han därhän.

Bengt Landgren

English and Nordic Modernisms, ed. by Bjørn Tysdahl, Mats Jansson, Jakob Lothe & Steen Klitgård Povlsen. Norvik Press. Norwich 2002.

Den 24–25 mars 2000 arrangerades ett symposium med titeln *English and Nordic Modernisms* av Institutet för britiske og amerikanske studier vid Universitetet i Oslo och Det Norske Vitenskapsakademi. Den gemensamma frågeställningen gällde relationen mellan den komplexa kontinentala och angloamerikanska rörelse vi refererar till som "modernism" och den "modernism" man kan iakta i de nordiska ländernas litteraturer. Symposiet hade i sin tur inspirerats av ett gemensamt forskningsprojekt i Leeds och Oslo, *Anglo-Scandinavian Cross-Currents 1870–1914*, samt en tidigare konferens om Joyce och Norden i Aarhus 1998.

När nu föredragen ederas i bearbetad form i den engelskspråkiga volymen *English and Nordic Modernisms*, redigerad av Bjørn Tysdahl, Mats Jansson, Jakob Lothe & Steen Klitgård Povlsen, är syftet tvåfaldigt. För det första vill man sätta likheter och skillnader mellan modernismens begynnelse och utveckling i de olika skandinaviska litteraturerna under debatt. För det andra vill man genom studier av ett komplicerat samspel mellan tendenser och idéer visa hur skandinaviska författare, t.ex. Ibsen och Hamsun, på ett betydelsefullt

sätt bidrar till den europeiska modernismen.

Det modernismbegrepp man utgår ifrån är brett. Man stöder sig på modernismbestämningar av Alex Davis, Lee M. Jenkins, Peter Nichols och kanske främst Michael Levenson som sökt föreslå en skillnad mellan ett smalt "modernist" och ett brett "modernizing". En rad av de femton bidragen i de tre avdelningarna med undertitlarna "Beginnings", "Poetry" och "Fiction" har kommit att behandla intertextualitet.

Den mest värdefulla avdelningen är tveklöst den andra, kanske inte oväntat eftersom det är just inom lyriken som modernismforskningen främst gjort sig gällande. Eliotforskaren Mats Jansson inleder med en utredning av begreppen "influence" och "intertextuality" i "Intertextualities: Pragmatic Aspects and Theoretical Implications". För att pröva begreppen fokuserar han tre skandinaviska Eliotinfluerade författarskap, nämligen Paal Brekke, Erik Knudsen och Sven Alfons. Det är lätt att ansluta sig till Janssons plädering för "genetic intertextuality", en term som dels definierar intertexten som igenkännbar, dels beaktar den hermeneutiska processen. Den genetiska intertextualitetsforskaren intresserar sig alltså för den funktion den äldre texten har i den senare. I detta begrepp rymms även för dikten relevanta iakttagelser om "influence". Jansson, som dock inte har till huvudsyfte att välja mellan teoretiker, stöder sig särskilt på T. S. Eliots tankar i "Tradition and the Individual Talent" och Michel Riffaterres hypogrambegrepp och distinktion mellan "aleatory" och "obligatory intertextuality".

Mats Janssons uppsats avslutas med en översikt över modernismens genombrott i de olika länderna: i Sverige som bekant i tidigt 1930-tal, bl.a. genom Boyes och Mestertons översättning av *The Waste Land* 1932, och senare genom 40-talisterna, i Norge och Danmark betydligt senare, först omkring 1950. Man noterar även att Jansson tycks vara beredd att inräkna Heretica-kretsen (1948–53) i modernismen, medan Peter Madsen, som Per Erik Ljung diskuterar i ett annat antologibidrag, tycks mer skeptisk till detta.

Eliot står i fokus i samtliga av den andra avdelningens sex bidrag, men det innebär inte att han anammas okritiskt. Aarhusforskaren Michael Bøss kritiserar i "Differences Slight but Profound: Yeats, Eliot and the Histories of Literary Modernism" de nordiska modernismforskarna för att alltför oreflekterat ha anammat den eliotska mycket kritiska synen på William Butler Yeats.